

KÖZLEMÉNYEK

Adalbert „főúr” állítólagos könyvei Pannonhalmán. A *Magyar Könyvszemle* 1878-i évfolyamában Kuncze Leó hívta föl a figyelmet a Pannonhalmi Főapátság levéltárában Caps. VII. B. jelzet alatt őrzött 12. századi végrendeletre és abban egy könyvekre vonatkozó érdekes adatra. A végrendeletet egy közelebről nem ismert Adalbert nevű személy állíttatta ki vagyónáról, mielőtt II. Géza király szóbeli üzenetének átadására indult Roger szicíliai királyhoz, előrehaladott korára és a közbejöhethető veszedelmekre való tekintettel. Maga a végrendelet datálatlan. De mivel a követség 1153-ban utazott Dél-Itáliába, kétségtelen, hogy a végrendelet is ebben az évben kelt.¹

A végrendelet utolsó sorában az olvasható, hogy összes könyveit („omnes libros”), amelyeket saját tulajdonában bír („quos proprios habeo”), a Szent Márton egyháznak, tehát Pannonhalmának adja („ecclesie Beati M[artini] commendo”).

Az oklevél szövegét rámásolták a küszéni apátság alapító-levelére is, és beírták az ugyancsak a pannonhalmi levéltárban található „Liber ruber” néven ismeretes kódexbe, amelybe 1240 táján átmásolták az apátság legfontosabb okleveleit. Az oklevelet Wenzel Gusztáv közölte az *Árpádkori új okmánytárban*,² később pedig a pannonhalmi rendtörténet.³ Az ajándékozásról szóló sorokat és az ajándékozás tényét megismételte Zoltványi Irén ugyanabban a pannonhalmi rendtörténetben, 1902-ben.⁴ Ugyanígy megemlékezik róla Gulyás Pál összefoglaló magyar könyvtörténetében 1961-ben.⁵

Azonban Závodszy Levente már 1913-ban kétségbe vonta magának az oklevélnek a hitelességét, szerinte az 1240 tájáról való hamisítvány.⁶ Megállapítását két érvre alapozta. Az egyik az, hogy a végrendeletben Magyarország még „Hungaria”-ként szerepel, már pedig szerinte II. Géza idejében még csak az „Ungaria” alak használatos. A másik pedig az, hogy a kolostor főapátja („archiabbas”) van említve, pedig Pannonhalmán a 12. században nem főapátság, hanem apátság volt. Amint Závodszy írja, a 12. században még külföldön is csak Clunyben volt főapát, Magyarországon pedig az egész középkorban csak egyszer fordul elő a főapáti cím, 1433-ban. Sőt még 1510-ben, a főapátság megszervezésekor is a kolostor vezetőjét csak „apát”-nak választották.

Minthogy a végrendelet szövegének másolata ott látható a küszéni apátság említett alapítólevelében, Závodszy ezt az utóbbi oklevelet is hamisnak véli.

¹ KUNCZE Leó: *A pannonhalmi Szentbenedekrend könyvei.* = MKsz 1878. 168–170.

² WENZEL Gusztáv: *Árpádkori új okmánytár.* I. Pest 1860. 64.

³ *A Pannonhalmi Szent Benedek Rend története.* I. Bp. 1902. 602–603.

⁴ Uo. „A magyarországi bencés irodalom.”

⁵ GULYÁS Pál: *A könyv sorsa Magyarországon.* I. Bp. 1961. 137.

⁶ ZÁVODSZKY Levente: *A Héder nemzetség.* = Turul 1913. 103–105.

Csakhogy Závodszy téved a Hungaria-Ungaria névvel kapcsolatban. Bár valóban gyakoribb II. Géza korában az „Ungaria” forma, a „Hungaria” alak is nemegyszer előfordul.⁷ Ami pedig a főpáti címet illeti, ha egyetlen előfordulása 1433-ból való, akkor ez a Závodszy részéről 1240 tájára helyezett hamisítás idején éppen olyan anakronizmus, mint a 12. században. Itt tehát csak arról lehet szó, hogy a végrendeletet fogalmazó személy járatlan volt az egyházjogban és egy fokkal nagyobb tiszteletet akart kifejezni, mint ami az apátot megillette.

Ami már most Adalbert „főúr” személyét illeti, kétségtelen, hogy világi ember volt, mert felesége javára is végrendelezik az iratban, sőt azt is kijelenti, hogy nincs kifogása az ellen, hogy az ő esetleges halála után felesége újra férjhez menjen. Eltekintve a „főúr” kifejezés szokatlan voltától, Adalbert nem lehetett nagybirtokos, mert a végrendeletben csak mintegy tucatnyi pusztáról („praedium”) intézkedik, amelyeket vagy örökölt, vagy maga szerzett. A praediumok azonban nem nagyok, mert általában két-két szolgát ajándékoz velük együtt, egyszer egyet, egyszer hármat és egy-egy ekét (egy ekalaj!). Állatokról csak két esetben van szó, egyik esetben 12 ökör, egy másik prédiumnál 30 meg nem szelidített („indomitus”) ló és 45 juh. De ha nem is nagybirtokos, de nemes ember kellett hogy legyen, mert feleségétől azt kívánja, hogy ha újra férjhez megy, választottja saját nemességének megfelelő legyen.

Miután földjeiről így intézkedett, néhány személynek, tehát szolgáknak, szabadságot ad („libertatem habeant”). Az állatait, marhákat, sertéseket a szegények ellátására rendeli. Különös, hogy semmiféle értékesebb ingóságrol (fegyverek, ékszerek) nincs szó, hanem az irat végén következik a nevezetes mondat: „Omnes libros, quos proprios habeo, ecclesie Beati M[artini] commendo.”

Dehát mire használhatott könyveket a 12. században Magyarországon egy világi nemes? Az olvasgatás még nem volt szokásban sokáig világi emberek közt, nemcsak nálunk, de sehol Európában. Gondoljunk csak arra a több mint háromszáz évvel későbbi jelenetre, amit Galeotto jegyzett föl Mátyás király korában. Arról volt szó, hogy a királyra várakozó előkelők kinevetik a köztük levő Báthory Miklós váci püspököt, mert az olvas és ők ezt nevetségesnek tartják.⁸ De az is megfontolandó, hogy mintegy fél századdal Adalbert előtt az egész pannonhalmi apátságnak összesen 80 kódexe volt és ezeknek több mint a fele az istentiszteletet szolgálta, olvasmányoszerű anyag csak 13 volt közte, pedig a Regula előírása szerint minden szerzetesnek naponta négy órát olvasással kellett töltenie.⁹ Márpedig az „omnes libros” összes könyveket jelent, tehát nem egy-két darabról lehet szó.

Megoldódik azonban a kérdés, ha betűkiesésre, vagy nyelvtani hibára gondolunk. Nem „liber”-ekről, mint könyvekről van szó, hanem „liber”-ekről, azaz szabad emberekről. Csak egy e- betű kimaradt, nem „libros”-nak, hanem „liberos”-nak kellene lenni ott. Ilyen betűhiba máshol is van az oklevélben: „adhibitis” helyett „adibitis”. Vagy Horvátország neve „Croatia” helyett „Crohacie”. De az is lehet, hogy hiányos latin tudásról van szó. Ha a liber=könyv többes accusativusa „libros”, az oklevél írója az azonos alakú „liber” = szabad melléknév többes tárgyestét tévedésből vagy önkénytelen elírásból szintén „libros”-nak írta „liberos” helyett.

Tehát Adalbert nemes a maga személyes szolgálatában álló szabadokat kommandálja, bízza, adja át Pannonhalmának. Pontosan megfelel ez a fordulat a végrendelet egy előbbi mondatának, ahol azt olvassuk, hogy „Ancillas omnes, quas habeo, uxori mee concedo”, tehát összes szolgálóit, akiket bír, feleségének engedi át.

⁷ Kétségtelen, hogy II. Géza király korában még gyakoribb Magyarország nevének „Ungaria” alakja a „Hungariá”-nál, de előfordul ez az utóbbi alak is. Csak néhány példát erre: GOMBOS, Albinus Franciscus: *Catalogus fontium historiae Hungaricae*. Bp. 1938. 898., 1030., 1176., 1719.

⁸ CSAPODI Csaba: *Báthory Miklós Cicero-kódexe*. = Antik Tanulmányok 1972. 97–98.

⁹ CSAPODI Csaba: *A legrégebb magyar könyvtár belső rendje*. = MKsz 1957. 14–21.

Szabadokról szóló hasonló intézkedésről más egykorú oklevelekből is értesülünk. Így a bozóki apátság alapítója 1135-ben „Dedit etiam Lampertus comes duos liberos homines” (Lampert comes két szabad embert is adott).¹⁰ Vagy 1131-ben Filo comes „predium meum, quod Ursu nominatur, cum servis et liberis, domibus et vineis monasterio Sancti Martini ordinavi”. (Pusztátam, amelyet Ursunak neveznek, szolgálkkal és szabadokkal, házakkal és szőlőkkel Szent Mihály monostorának rendelem.)¹¹ Egy 1146-i végrendeletben „predium, quod est in That, cum tribus hominibus et omni supellectili, domibus et uno libero... constitui possidendum.” (Thaton levő pusztátam három emberrel és minden fölszereléssel, házakkal és egy szabaddal örökre birtoklandónak határoztam.)¹² 1152-ben egy Margit nevű nő ad Pannonhalmának egy Péter nevű szabadot: „do liberum nomine Petro.”¹³

Tehát Adalbert „főúr” nem könyveiről végrendekezett, hanem a saját személyes szolgálatában álló szabadokat kommandálja, ajánlja, adja, bizza Pannonhalmára. Adalbert könyveit tehát ki kell törölni a középkori magyar könyv- és könyvtártörténet adatai közül.

CSAPODI CSABA

Ifj. Buchholtz György magyar nyelvű köszöntőversei. Az elmúlt századokban városaink és falvaink életének sajátos, üde színterét jelentették a diákok – felekezettől független – iskolán kívüli szereplései, a rekordálások, kántálások, köszöntések. A régi, középkori eredetű diákszokás a 17. században élte fénykorát, amikor ünnepek alkalmával, ünnepek előestéjén a diákok csoportosan jártak házról házra, részben az ünnepet, részben a felkeresettet és családját köszönteni. Ilyen alkalmak voltak a névnapok, naptári ünnepek – karácsony, aprószentek, újév, vízkereszt, farsang, Szent Balázs és Szent Gergely napja, húsvét, pünkösd –, temetések, lakodalmak, disznótor, szüret stb. Az ünnep tartalmát, gondolatkörét felidéző énekekhez, versekhez vagy prózai szövegekhez általában jókivánságok is csatlakoztak, s gyakran adománygyűjtés céljával adták elő őket. Maga a köszöntő többnyire a kántor, a tanító által írt, vagy egyházi, irodalmi eredetű, folklorizálódott vers, illetve egyházi ének, népének volt. A régi kantációk dallamai nem maradtak fenn, szöveg is csak kevés, maguk a szokások azonban tovább éltek a néphagyományban. A legrégebbi adatok a 16. századból valók, és a karácsonyi ünnepkörrel kapcsolatosak. Ilyen a „Nékünk születék menyeyi király” kezdetű ének, amely valószínűleg középkori eredetű. A 17. századból szintén karácsonyi, illetve Balázs- és Gergely-járáshoz kapcsolódó énekek maradtak fenn: például a *Cantus Catholicus*-ben (1651) szereplő, középkori eredetűnek tartott „Csordapásztorok”, vagy a „Szent Gergely doktornak, híres tanítónknak az ő napján” kezdetű ének a *Zöngedező mennyei kar* című, 1696-ban kiadott evangélikus énekeskönyvben.¹

Hogy a tanítók által írt köszöntők, alkalmi versek többsége nyom nélkül eltűnt, nem meglepő, hiszen általában egyetlen alkalomra íródtak, a következő évben már más, új szövegeket mondtak

¹⁰ FEJÉR, Georgius: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis*. Buda 1825–1844. VII/5. 105–106.

¹¹ Uo. IX/7. 631–632.

¹² WENZEL: *i. m.* I. 58.

¹³ Uo. 62–63.

¹ A bevezető részhez felhasznált szakirodalom: *Magyar Néprajzi Lexikon*. Főszerk. ORTUTAY Gyula. II. Bp. Akadémiai K. 1970. 283.; III. Bp., Akadémiai K. 1980. 27–30, 65–66, 310, 714; *A magyar népzene tára*. II. Szerk. BARTÓK Béla és KODÁLY Zoltán. Bp. 1953. Akadémiai K. 198; *Magyarország zenei története II. 1541–1686*. Szerk. BÁRDOS Kornél. Bp. Akadémiai K. 1990. 218–219; MÉSZÁROS István: *Középkori kolduló diájkaink*. = FK 1961. 107–116.